

GULYÁS JUDIT

Musäus és Grimm között

Gaal György mesegyűjteményének 19. századi (de)kanonizációja

A tanulmányban Musäus *Volksmärchen der Deutschen* című gyűjteményét, majd magyar fogadtatásának néhány jellegzetességét mutatom be a XIX. század végéig, egyetlen szempontból: az első magyar mesegyűjtemény, Gaal György éppen két évszázaddal ezelőtt, 1822-ben Bécsben kiadott, *Mährchen der Magyaren* című művének hazai értékelésében és kanonizációjában betöltött szerepére fókuszálva. A Gaal-mesék értékelését alapvetően meghatározták Jacob és Wilhelm Grimm 1822 és 1856 között közreadott kritikai jegyzetei, amelyeket viszont a XIX. század végén intézményesült néprajztudomány az elmúlt 120 évben az eredeti forrásoktól eltávolodva újra és újra ismétlődő toposzokként hagyományozott tovább, és minősítette e rögzült kijelentések mentén a Gaal-gyűjtemény szövegeit és azok narrációját. Ezért a Gaal-mesék (igen felszínesen ismert) recepciótörténetének feltárását elősegítendő, tételesen bemutatom a Grimm testvérek idevonható kommentárjait, valamint néhány hazai értelmező (Ipolyi Arnold, Gyulai Pál, Arany László, Katona Lajos) reflexióit, amelyek közös vonása, hogy az 1850-es évektől kezdődően a Gaal-mesék elbeszélés módját problematizálták.

Bár Musäus mesegyűjteménye a XVIII–XIX. század fordulóján óriási népszerűségnek örvendett német nyelvterületen, és a populáris írásbeliség közvetítésével a XIX. században bizonyosan ismert volt nálunk is,¹ ezenkívül a XIX. század elején a közép-európai (és így a magyar) népmesekiadványok narrációs módjára is hatást gyakorolt, a hazai folklorisztikai kutatás nem fordított különösebb figyelmet erre a korpuszra.² Ennek egyik oka feltehetően az volt,

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 DÉGH Linda, „Népmese és ponyva”, *Magyar Nyelvőr* 70, (1946): 68–72, 71–72.

2 Musäus gyűjteményéről a XVIII–XIX. századi német mesegyűjtemények kontextusában Nagy Ilona Grimm-mesékről szóló tanulmánya nyújtott áttekintést: NAGY Ilona, „A Grimm testvérek mesegyűjteményéről”, in NAGY Ilona, *A Grimm-meséktől a modern mondáig: Folklorisztikai tanulmányok*, szerk. GULYÁS Judit, 15–63 (Budapest: L'Harmattan–MTA BTK Néprajz-

hogy Musäus 1780-as években kiadott gyűjteménye a nagy vízválasztó, vagyis a Grimm-mesék megjelenése (1812/1815), népmese-konceptiójuk és meséik narrációs módjának kanonizálása előtti korszak tárgykezelését és szövegfelfogását tükrözi. Ahogyan a *Gattung Grimm* (megalkotottsága ellenére) képes volt a népmesét mintegy természeti képződményként megjeleníteni, úgy borította homályba és marginalizálta a különféle (korábbi vagy akár egykorú) mesei megszólalásmódokat. Ezek nélkül viszont nehezen lehet megérteni, és a maguk történeti kontextusában szemlélni a XIX. század elején közreadott kelet-európai népmesegyűjteményeket.³

Volksmärchen der Deutschen

A' Weimár falai közt lételem, különös érzéseket ébreszte fel bennem. Egy illy csekély város, és még is a' miveltségnek olly magas lépcsőjén álló Német Literaturának bölcsője, olly nagy lelkeknek egykori híres lakhelye, kik közül még Goethe kolossz gyanánt világol! Klopstock, Herder, Wieland, Schiller, minő hősei valának ezek a' Német Literaturának, kiket egykor Weimár kebelében rejte! mennyi szép ízlés, mennyi világ terjedt el innen mindenfelé! Musaeus, Jean Paul, Voss, Bode, Tieck, a' Schlegelek, Novalis, Koczebue, Falk, Bertuch, 's több más híres írók, 's nevezetes tudósok, mind éltek itt több vagy kevesebb ideig [...].

tudományi Intézete, 2015), 26–29. A Grimm testvérek mesegyűjteményét megelőzően, illetve azzal egyidejűleg létezett (a felvilágosodás, majd a romantika égisze alatt született) gazdag német mesei műfajhagyományról lásd Volker KLOTZ, *Das europäische Kunstmärchen: Fünf- und zwanzig Kapitel seiner Geschichte von der Renaissance bis zur Moderne* (Stuttgart: J. B. Metzler, 1985), 94–244; Manfred GRÄTZ, *Das Märchen in der deutschen Aufklärung: Vom Feenmärchen zum Volksmärchen* (Stuttgart: J. B. Metzler, 1988); Jörn STEIGERWALD, „The Fairy Tale, The Fantastic Tale”, in *Romantic Prose Fiction*, ed. Paul GILLESPIE, Manfred ENGEL and Bernard DIETERLE, 325–344 (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008); Santiago Rodriguez GUERRERO-STRACHAN, „Récit, story, tale, novella”, in uo., 364–382; Laura MARTIN, „The German Enlightenment and Romantic Kunstmärchen as anti-Märchen”, in *Anti-Tales: The Uses of Disenchantment*, ed. Catriona MCARA and David CALVIN, 18–36 (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2011).

- 3 Pl. a szlovák népmesék gyűjtése, kiadása, textualizációja során (Samuel Reuss, majd Ján Francisci-Rimavský vagy Pavol Dobšinský munkásságában) szintén a Musäus-, illetve a Grimm-féle elbeszélésmód szolgált viszonyítási pontként. Viera GAŠPARÍKOVÁ, *A népi próza a múltban és napjainkban*, Folklor és etnográfia 45 (Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1988), 31–33; Viera GAŠPARÍKOVÁ, „A szlovák prózai szövegfolklor a múltban és ma”, ford. BARANYOVICS Borisz, *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve* 14 (2012): 11–25.

– sóhajtott fel Almási Balogh Pál 1828-ban Weimar irodalmi, kulturális és tudományos jelentőségét méltatva.⁴

Weimar, ahol Johann Karl August Musäus (1735–1787) előbb az udvari aródok felügyelője, majd gimnáziumi tanár volt, a XVIII. század második felében európai jelentőségű kulturális központ volt. Nemcsak Goethe vagy a népköltészet-értelmezést alapjaiban meghatározó Herder lakhelye, de itt alkottak Musäus olyan barátai, mint a meséket is író Christoph Martin Wieland vagy Friedrich Justin Bertuch, akinek a XVIII. század utolsó évtizedében kiadott *Die Blaue Bibliothek aller Nationen* című, 12 kötetes mesegyűjteménye fontos szerepet játszott a meseszövegek közép-európai terjedésében.⁵

Musäus olyan szatirikus művei után, mint például a Samuel Richardson szentimentális regénye ihlette *Grandison der Zweite*, 1782 és 1787 között öt kötetben jelentette meg *Volksmährchen der Deutschen* című gyűjteményét.⁶ Ebben különféle elbeszélő műfajokhoz sorolható történeteket dolgozott fel: meséket, mondákat, kísértethistóriákat és a korban oly népszerű, kincskeresésről szóló elbeszéléseket.⁷ A hegyek uráról szóló, a német, a lengyel és a cseh (sziléziai) szájhagyományból egyaránt jól ismert Rübezahl-történetek mellett gyűjteményében olvasható például a Hófehérke-mese egy változata (*Richilde*), és a Basile XVII. századi nápolyi gyűjteményéből is ismert állatsógorok-mese, vagyis az állatvilágélményekhez adott királylányok története (ez utóbbiakat egyébként a Grimm testvérek szintén publikálták pár évtizeddel később, a *Kinder- und Hausmärchenben*).

A kötetcímben szereplő *Volksmährchen* megjelölés a mai olvasó számára varba ejtő lehet, mivel ezek a szövegek erőteljesen megformált (és hosszú, általában 60–80 nyomtatott oldal terjedelmű), csodálatos szereplőket felvonultató,

4 [ALMÁSI BALOGH PÁL], „Tudósítások a’ külföldről”, *Tudományos Gyűjtemény* 12, 7. sz. (1828): 81–101, 89.

5 ANGELA BORCHERT, „Übersetzung und Umschrift: Spätaufklärerische Kulturpolitik am Beispiel von Friedrich Justin Bertuchs Märchensammlung »Die Blaue Bibliothek aller Nationen«”, in *Friedrich Justin Bertuch (1747–1822): Verleger, Schriftsteller und Unternehmer im klassischen Weimar*, hg. Gerhard R. KAISER und Siegfried SEIFERT, 169–194 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000).

6 *Volksmährchen der Deutschen*, erster bis fünfter Theil (Gotha: bey Carl Wilhelm Ettinger, 1782–1787). A kötetben szereplő szövegek: *Die Bücher der Chronika der drei Schwestern*, *Richilde*, *Rolands Knappen*, *Legenden von Rübezahl*, *Die Nymphe des Brunnens*, *Libussa*, *Der geraubte Schleier*, *Liebestreue*, *Stumme Liebe*, *Ulrich mit dem Bühel*, *Dämon Amor*, *Melechsala*, *Der Schatzgräber*, *Die Entführung*.

7 A kincskeresésről szóló elbeszélésekről a XVIII–XIX. század fordulóján, az osztrák, a német és a magyar irodalomban lásd SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Csokonai könyvtár 16 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998), 216–236; HÍTES Sándor, „A kincstől a tőkéig: kísértettörténet és pénz a korai magyar novellában (Kármán, Fáy, Kölcsey)”, *Literatura* 39, 2. sz. (2013): 115–138.

vagy csodálatos-mágikus cselekedeteket tartalmazó mesék, illetve helyi mon-dák és krónikák anyagát újíró szövegek, ami ismét csak a *népmese* fogalmának történeti módosulásaira és változékonyságára utal. Problematikusnak tűnhet a *der Deutschen* birtokviszony alkalmazása is, mivel a közölt szövegek nemcsak német forrásokra támaszkodnak. August von Kotzebue, Musäus unokaöccse szerint e mesék alapvetően a szájhagyomány termékei, melyeket Musäus utcáról behívott gyerekektől, fonó öregasszonyoktól, valamint pipafüstbe burkolózott katonáktól hallgatott meg,⁸ de az is figyelembe veendő, hogy a 14 szövegből ki-lenc vezethető vissza korábbi francia és olasz mesegyűjteményekre, illetve egyéb irodalmi forrásokra.⁹

Úgy tűnik, a *Volksmärchen der Deutschen* megjelölés olyan, a németül be-szélők közösségében ismert populáris történetekre utalt ez esetben, amelyek az elit kultúrán és irodalmon kívüli regiszterekben léteztek. A közreadott szövegek esetében a *Volk-* megjelölés a forrásszövegek *közösségi* használatára vonatkoz-hat, a *Märchen* szó pedig arra, hogy olyan elbeszélésekről van szó, amelyekben a *csoda* (a szereplők és a cselekedetek szintjén) szerepet játszik. A *der Deutschen* megszorítás valószínűleg azért volt szükséges, hogy megkülönböztesse ezeket a meséket a korabeli német kultúrára igen erőteljes hatással bíró francia és/vagy orientális tündérmese-korpusztól (*Feenmärchen*).¹⁰

- 8 „Wenigen aber ist vielleicht bekannt, daß, als er den Gedanken faßte, Volksmärchen der Deutschen zu schreiben, er wirklich eine Menge alter Weiber mit ihren Spinnrädern um sich her versammelte, sich in ihre Mitte setzte und von ihnen mit ekelhafter Geschwätzigkeit vorplaudern ließ, was er hernach so reizend nachplauderte. Auch Kinder rief er oft von der Straße herauf, wurde mit ihnen zum Kinde, ließ sich Märchen erzählen und bezahlte jedes Märchen mit einem Dreier. Eines Abends kam seine Frau von einem Besuche zurück. Als sie die Tür des Zimmers öffnete, dampfte ihr eine Wolke von schlechtem Tabak entgegen, und sie erblickte durch diesen Nebel ihren Mann am Ofen sitzend, neben einem alten Soldaten, der sein kurzes Pfeifchen zwischen den Zähnen hielt, tapfer d’rauf los schmauchte und ihm Märchen erzählte.” August’s von KOTZEBUES *Ausgewählte prosaische Schriften: die Romane, Erzählungen, Anekdoten, Miszellen*, Achter Band (Wien: Verlang von Ignaz Klang, Buchhändler, 1842), 154–155.
- 9 Az egyes mesék forrásait és párhuzamait (pl. Basile gyűjteménye, M^{me} d’Aulnoy, Perrault, M^{lle} Bernard, M^{lle} L’Héritier meséi, különféle népkönyvek) összegzi GRÄTZ, *Das Märchen in der deutschen Aufklärung...*, 190–191; David BLAMIREs, „Musäus and the Beginnings of the Fairytale”, in David BLAMIREs, *Telling Tales: The Impact of Germany on English Children’s Books 1870–1918*, 51–62 (Cambridge: OpenBook Publishers, 2009).
- 10 Minderről Musäus így írt előszavában: „Uebrigens ist keins dieser Märchen von eigner oder ausländischer Erfindung, sondern, soviel ich weiß, sind sie insgesamt einheimische Produkte, die sich seit mancher Generation, bereits von Urvätern auf Enkel und Nachkommen durch mündliche Tradition fortgepflanzt haben. Im Wesentlichen ist daran nichts verändert“, „Vorbericht an Herrn David Runkel, Denker und Küster an der St. Sebaldskirche in – meinen sehr werten Freund“, in *Volksmärchen der Deutschen*, Erster Theil (Gotha: bey Carl Wilhelm Ettinger, 1782), számozatlan lapok, [24].

Musäus a kötetet nyitó előbeszédében a mesének mint viszonylag új irodalmi műfajnak a legitimitása mellett érvelve egyfajta antropológiai sajátosságként mutatta be a képzelőerő meglétét, illetve a fikció iránti alapvető emberi igényt, amelynek a jellemzően a gyerekekhez társított (vagyis komolyan nem vehető) mese sokkal inkább meg tud felelni, mint a korszak szentimentális olvasmányai. Musäus felhívta a figyelmet a mesében rejlő poétikai lehetőségekre, egyben kiemelte műfaji változatosságát és a narrációs eljárások sokszínűségét is. Kétségét fejezte ki viszont afelől, hogy a mese célközönségét kizárólag a gyerekek alkotnák, s hogy a mese narrációját az egyszerűség és a naivitás stíluseszményének kellene meghatároznia.¹¹ A szentimentális irodalom ostorozásától-elutasításától eltekintve ez alapján véve egy megengedő és nagyvonalú meseértelmezés, különösen ha figyelembe vesszük a későbbi, ennél jóval korlátozóbb mesekonceptiókat.

Miközben Musäus olyan hagyományos történeteket beszél el, amelyek jellegzetesen az elit kultúrából kizártak narratív hagyományának részét képezték, a kitérőkkel teli narráció, amely az elbeszélte történet meghatározatlan régmúltba vagy a középkorba helyezett idejét összeköti az elbeszélés idejével, aktualitásokat is beemel és kommentál. Mindez egyértelműen egy művelt és önreflexív narrátor perspektíváját érvényesítette. Ennek a narrációnak jellegzetes vonása tehát az elbeszélő és az elbeszélte történet közötti távolságtartás, a csodával szemben megnyilatkozó kritika.

Musäus mesegyűjteményének recepciója

A *Volksmärchen der Deutschen* rendkívül népszerűnek bizonyult. A kortársak lelkesedtek Musäus meséiért, melyeknek a megjelenésüket követő két évtizeden belül több kiadásuk is volt (részben kalózkidadások, részben átdolgozások, mint a Wieland-féle 1804/1805-ös edíció), és számos hasonló mű megszületését is inspirálták.¹²

1822-ben azonban egy újabb német népmesegyűjtemény összeállítói, nevezetesen Jacob és Wilhelm Grimm feltűnően röviden és távolságtartóan nyilatkoztak Musäus közkedvelt és nagy hatású meséiről: „Musäus bearbeitete meist nur Volkssagen, so wie nachher Ottmar und Frau Naubert, von welchen deshalb hier so wenig die Rede sein kann, als von andern Sammlungen ähnlicher Art. Märchen

11 Uo., [22].

12 Harlina LOX, „Musäus, Johann Karl August”, in Rolf Wilhelm BREDNICH, hg., *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, 15 Bänden, Band 9, 1025–1030 (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1999), 1028–1029; Max LÜTHI, „Megjegyzések a meséről”, in *Folcloristica 1*, szerk. ORTUTAY Gyula, 105–164 (Budapest: ELTE Folklore Tanszék, 1971), 133; GRÄTZ, *Das Märchen in der deutschen Aufklärung...*, 197–206.

in dem Sinne unsers Buchs hat er eigentlich nur drei.¹³ Jacob és Wilhelm Grimm szerint tehát Musäus egyrészt feldolgozta az anyagát, másrészt alapvetően nem is meséket, hanem mondákat használt fel, és a grimmi mesefogalom értelmében mindössze három szövege tekinthető mesének (*Richilde, Die Bücher der Chronika der drey Schwestern, Rolands Knappen*). Három évtizeddel később ezt az értékelésüket valamelyest enyhítették, kiegészítve azzal, hogy Musäus a népmondákat néha mesei köntösbe öltöztette („doch gab er ihnen manchmal märchenhafte Einkleidung”), és két újabb művét is beválogatták a szerintük meseként értelmezhető szövegek közé (*Ulrich mit dem Bühel, Die Nympe des Brunnens*).¹⁴

A népmese-értelmezés terén bekövetkezett grimmi paradigmaváltáshoz igazodva a XIX. század közepére a tudományos igényű mesegyűjtés képviselői már meglehetősen kritikusan viszonyultak Musäus meséihez. A lelkesedés, majd az eltávolodás egyik fő oka feltehetően ugyanaz a tényező volt: Musäus narrációja, vagyis az a szellemes, ötletes, játékos-ironikus elbeszélő mód, amellyel a kortársak szerint a hagyományos (a populáris regiszterbe tartozó) témákat az elit kultúra közegében is mesterien tudta előadni, s amellyel viszont az új paradigma felől nézve a népi előadásmódtól eltérve a narráció hitelességét adta fel.

Ehhez ugyanakkor érdemes hozzátenni, hogy amint azt a *Kinder- und Hausmärchen* XX. században előkerült öskéziratának, valamint a Grimm testvérek életében megjelent számos kiadásának összehasonlító vizsgálata feltárta, a reflektálatlan, naiv elbeszélő hangja és perspektívája, akárcsak a Grimm-mesék egyszerű és népies nyelvezete éppúgy szerkesztői „átdolgozás”, vagyis hosszadalmas, több fázisú szövegmódosítás, stilizálás és tartalmi változtatás révén jött létre.¹⁵ Musäus meséi mindenesetre a XIX. század második felétől leginkább mint a népmese (*Volksmärchen*) és az irodalmi mese (*Kunstmärchen*) műfaji jegyeit elegyítő, és ezért egyik műfaj iránti elvárásokat sem megfelelően teljesítő szövegekként tűnhettek fel.

Georg von Gaal: *Mährchen der Magyaren*

Musäus meséinek magyar fogadtatása feltáratlan, viszont már a kezdetleges áttekintés állapotában is e recepció egyik szembeötlő sajátossága az első kiadott magyar mesegyűjtemény kanonizációjában betöltött szerepe. Gaal György, aki

13 *Kinder- und Hausmärchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage (Berlin: bei G. Reimer, 1822), 409–410; GRÄTZ, *Das Märchen in der deutschen Aufklärung...*, 189.

14 *Kinder und Hausmärchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Dritte Auflage (Göttingen: Verlag der Dieterich'schen Buchhandlung, 1856), 325–326.

15 NAGY, „A Grimm testvérek mesegyűjteményéről”, 51–61.

Esterházy Miklós herceg könyvtárosaként német kulturális közegekben élve, 1822-ben Bécsben jelentetett meg 17 mesét *Mährchen der Magyaren* címmel,¹⁶ Musäust a mesei elbeszélésmódról szólva említette meg a műhöz írott előszavában:

Was nun aber die Einkleidung dieser Mährchen betrifft, so wählte ich, um weder zu trocken und einsylbig, noch zu breit und weitläufig zu werden, eine Schreibart, welche mir das beste Medium zwischen diesen beiden zu behaupten schien. Mir selbst sagte wohl von jeher jene Gattung Styls, in welchem ich das Mährchen von *den dankbaren Thieren* zu geben suchte, vor allen am Besten zu; und hätte ich Sämmtliche bloß für meines Gleichen geschrieben, würde ich denselben Styl unverwandt durch die ganze Sammlung beibehalten haben. Allein gar Manchem würde solch ein Einerlei ermüdend, und denjenigen zumal, welche die Volksmährchen des Musäus, ungeachtet ihrer romanhaften Haltung, und ihrer Breite und häufigen Digressionen, bloß des launigen Vortrags und des lebhaften Kolorits Willen schon längst mit dem Prädikate der Klassizität geädelt haben, reißlos und langweilig scheinen.¹⁷

Gaal tehát az általa közreadott, közösségi használatú szövegekre reflektálva egyértelművé tette az elbeszélésmód megalkotottságát, vagyis azt, hogy a narráció módja nem feltétlenül az adatközlők, a mesemondó katonák stílusát tükrözi. Ez összhangban állt a kötet címlapján közölt információkkal is, hiszen Gaal átdolgozóként és szerkesztőként (*bearbeitet und herausgegeben*) jelölte meg a maga szerepét. Összehasonlításuként: Jacob és Wilhelm Grimm a mesék gyűjtőiként határozták meg magukat (*gesammelt*), és ebben az esetben ez nagyon is lényegi eltérés, ugyanis a grimmi mesekonceptió egyik legalapvetőbb normája az, hogy nincs, vagy szinte minimális a közvetítettség az adatközlők (vagyis a nép fiainak) szóbeliség útján hagyományozott elbeszélései, illetve ezeknek az írásbeliség közegeiben megjelenített szövegváltozatai között. A szerkesztő e felfogás szerint tehát dokumentál, megment és archivál, majd a nyilvánosság elé lépve közreadja az összegyűjtött korpuszt, de nem változtatja meg a szövegeket. (A XIX. századi szövegközlési gyakorlatok áttekintése azt tanúsítja, hogy a szerkesztő mégiscsak formált és alakított, csak az olvasók számára láthatatlanná tette a szövegbe való beavatkozását.)¹⁸

16 *Mährchen der Magyaren*, bearbeitet und herausgegeben von Georg von GAAL (Wien: Druck und Verlag von J. B. Wallishausser, 1822). Lásd HAVAY Viktória tanulmányát jelen kötetben.

17 GAAL, *Mährchen der Magyaren*, VII–VIII; UJVÁRY Zoltán, „Gaal György”, in UJVÁRY Zoltán, *A folklórkutatás eredményei a XIX. században*, 19–33 (Debrecen: Bölcsész Konzorcium, 2006), 29.

18 KOVÁCS Ágnes, „Benedek Elek és a magyar népmese kutatás”, *Ethnographia* 72 (1961): 430–440; GULYÁS Judit, „Hitelesség, hamisítás, textualizáció: A Benedek Elek meséi kapcsán

Gaal György előszavában felvillantott néhány narrációs lehetőséget, amelyekből választania lehetett volna, ezek egyike volt Musäus elbeszélési módja, akinek meséit Gaal jellemzése szerint regényesség, terjengősség, gyakori kitérők, és egyfajta szeszélyes, életteli és színes előadásmód jellemezte. Ehhez a klasszikusnak tekinthető narrációhoz képest a Gaal személyes ízlésével összhangban álló elbeszélő mód lényegesen egyszerűbb volt. A példaként megnevezett, a szerkesztő ízlésének leginkább megfelelő szöveget (*Die dankbaren Thiere*) egyébként már 1817-ben közölte Gaal, talán egyfajta mutatványként a készülő munkából, amit a Grimm testvérek is számon tartottak.¹⁹ 1822-ben ugyanezt a mesét, immár magyarul, a *Hasznos Multságok* is lehozta, *A' háláadatos állatok* címmel,²⁰ ebben a kontextusban a frissen megjelent kötet reklámjaként, illetve a *néprege* műfajjal való – a lapban ekkor már évek óta folyó – kísérletezéshez illeszkedve.²¹

Összességében tehát Gaal a szövegekhez fűzött paratextusaiban (a címlapon a maga státuszának kijelölésével, illetve az előszóban) láthatóvá tette a szövegek stílusának megalkotottságát, s azt is, hogy nem feltétlenül a szerkesztő személyes ízlése és értékpreferenciája volt a döntő az elbeszélés mód kialakítása során. Gaal legalább ennyire figyelembe vette a feltételezett olvasóközönség elvárásait, s igyekezett egy (a szélsőségeket elkerülő) köztes narrációt létrehozni.

Gaal a bevezető végén utalt a Musäus-féle mesék kapcsán kialakult olvasói elvárásokra, amelyek nyilván befolyásolhatják a meseszövegek befogadását. Ám ugyanitt a megfelelő mesemondók iránti, tíz évig tartó hiábavaló keresését szemléltetve nevezte meg ideális mesemondóként Frau Viehmannt, aki viszont a Grimm testvérek ikonikus adatközlője volt:

Männer von Ansehen und Einfluß, und alle meine Freunde und Bekannte in Ungern bemühten sich lange vergebens, meinem Wunsche zu entsprechen; aber

kialakult vita”, in *A népköltészet terített asztalánál: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. BENEDEK Katalin, 25–46 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011); DOMOKOS Mariann, „A folklorisztika szövegfogalmi és textológiai gyakorlata”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021): 802–823; GULYÁS Judit, „nyelve, hogy úgy szóljunk, népmeseileg legmagyarabb»: Az Arany család és Arany László mesegyűjteményének szinoptikus kiadásáról”, *Helikon* 67 (2021): 124–152.

19 *Kinder- und Haus-märchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage (Berlin: bei G. Reimer, 1822), 432., lábjegyzet

20 „A' háláadatos állatok, Kivonása egy Nép Regének, Gaalnak ezen Czimű Könyvéből: »Märchen der Magyaren.«”, *Hasznos Multságok* 6, II. félév, 3. sz. (1822): 21–24; *Hasznos Multságok* 6, II. félesztendő, 5. sz. (1822): 34–35

21 GULYÁS Judit, „A néprege a korai magyar sajtóban: Straparola meséi a *Hasznos Multságokban*”, in *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században*, szerk. DÓBÉK Ágnes, Reciti konferenciakötetek 14, 151–180 (Budapest: reciti, 2022).

nirgends both sich eine Frau Viehmänninn* zu williger Erzählung, nirgends ein Schreiber zu shlichter Aufzeichnung des Erzählten, so leicht auch sonst im Leben Geld und gute Worte Eingang finden; und so mußte denn all meine Liebe und Lust für die Sache ohne Erfolg über ein Jahrzehend auf sich beruhen.²²

Arról a mesemondóról van tehát szó, akit Jacob és Wilhelm Grimm számos (ám említés nélkül hagyott, javarészt polgári és nemesi származású) adatközlőjük közül kiemelve nem pusztán nevesítettek, hanem életéről és mesemondásáról gyűjteményükben külön is megemlékeztek, majd a *Kinder- und Hausmärchen* későbbi kiadásainak címnegyedében portréját is közölték. Az egyszerű parasztasszony alakjának előtérbe helyezése olyan gesztus volt, amely hitelesítette meséik népi voltát.²³ Gaal nem hagyta nyitva a Dorothea Viehmannra tett utalást, lábjegyzetben akkurátusan megadta a *Kinder- und Hausmärchen* megfelelő kötetének könyvészeti adatait is, ennek következtében szerepel a Grimm testvérek neve is a *Mährchen der Magyaren* szerkesztői előszavában.²⁴

Gaal György tehát két mesei megszólalásmódot emelt ki a maga meseszövegeit értelmező írásában: az egyik a Musäus-féle, a másik pedig a Grimm testvéreké, vagyis nagyon is tudatában volt e különféle hagyományok létezésének. Azonban a Musäus-féle népmesék narrációja az 1782 és 1822 között eltelt négy évtized alatt bizonyos kiadási gyakorlatokat és olvasói elvárásokat alakított ki a meseközlésekkel szemben (s ezt érzekelte és érzékeltette is Gaal). A Grimm-féle népmese-koncepció, textualizációs és narrációs mód viszont ekkoriban még új fejlemény volt, amire egyébként Gaal naprakészen reagált, hiszen a *Kinder- und Hausmärchen* második (Dorothea Viehmann meséit tartalmazó) kötete csak néhány évvel korábban, 1815-ben jelent meg Berlinben.²⁵

Gaal érzékenységét jelzi, hogy olyan mesegyűjteményt értékelt nagyra és tartott iránymutatónak, amely művelt kortársai nagyrésze számára érdektelen volt. A *Kinder- und Hausmärchen* második kötete ugyanis még az elsónél is nagyobbat bukott a könyvpiacra, évente nagyjából 130 példányt tudtak csak eladni belőle, az 1819-ben kihozott második kiadásig pedig négy év alatt is csak összesen 550 példány kelt el.²⁶ A vásárlók/olvasók egyike eszerint Gaal György lehetett.

22 GAAL, *Mährchen der Magyaren*, IV–V.

23 Willem de BLECOURT, „Images of Storytelling Events in Nineteenth-Century Germany”, *Relief* 4, No. 2 (2010): 174–197.

24 GAAL, *Mährchen der Magyaren*, IV.

25 *Kinder- und Haus-Märchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Zweiter Band (Berlin: in der Realschulbuchhandlung, 1815).

26 Ruth B. BOTTIGHEIMER, „The Publishing History of Grimms’ Tales: Reception at the Cash Register”, in *The Reception of Grimms’ Fairy Tales: Responses, Reactions, Revisions*, ed. Donald HAASE, 78–101 (Detroit: Wayne University Press, 1993), 83.

A Grimm testvérek kritikai jegyzetei Gaal György mesegyűjteményéről

1822-ben a *Kinder- und Hausmärchen* második kiadásához a Grimm testvérek egy további, harmadik kötetet is csatoltak, amely az első két kötetben közölt mesék jegyzetapparátusát tartalmazta. Ez a Berlinben megjelent (a későbbi szakirodalomban *Anmerkungen* címen számontartott) kötet a grimmi népmese-koncepcióhoz illeszkedve azt demonstrálta, hogy a mesék nem pusztán irodalmi alkotásokként vagy a nép költészetének egyfajta dokumentációjaként szemlélhetők, hanem egy több évszázada létező, hasonlóságokat és különbségeket felmutató, folytonosan variálódó, európai és orientális szöveg-hálózat részeként is értelmezhetők. A gyűjteményük egyes meséihez fűzött irodalom- és kultúrtörténeti kapcsolódási pontokat áttekintő, és a mesék intertextuális bonyolultságát bizonyító jegyzetek után a Grimm testvérek ezeket a mesegyűjteményeket mutatták be etnikus-regionális csoportosításban, a XVI. századtól egészen a legfrissebb publikációkig.

Összehasonlító jegyzeteik naprakész voltát jelzi, hogy kötetük, melynek előszava 1822. januári keltezésű, már tételesen (vagyis mind a 17 mesét ismertetve) beszámolt az 1822-ben Bécsben kiadott Gaal-gyűjteményről is. Ez egyszerűen arra is utal, hogy a *Mährchen der Magyaren* már 1821-ben elhagyta a nyomdát. Az olasz, francia, spanyol, angol, skót, ír, dán, svéd, német és szláv (*Slawen*) mesegyűjtemények után Magyarországot egyedül Georg von Gaal kiadványa képviselte.

A Gaal-mesék problematikus narrációs módjáról, illetve a kárhozottat Musäus-hatásról szólván a magyar folklorisztikai szakirodalom – ha egyáltalán, akkor – a Grimm testvérek kommentárkötetének egy későbbi, 1856-ban megjelent, bővített kiadására hivatkozik,²⁷ ám a Gaalra vonatkozó szöveghelyet általában így sem közlik, ezért érdemes lehet az *Anmerkungen* 1822-es első kiadásának megfelelő részét idézni:

Ungarn. Einsicht in die Märchen dieses Landes gewährt eine eben erst (*) bekannt gemachte Sammlung: *Märchen der Magyaren*, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal. Wien 1822. Der Verfasser hat sie, wie es in der Vorrede S. V. ausdrücklich heißt, aus dem Munde eines alten Ungarn, der keine andere

27 Ortutay Gyula szerint például a Gaal-gyűjtemény értékelését a Grimm testvérek „művük harmadik kiadásában” fejtették ki először, de konkrét szöveghelyet nem adott meg. A KHM harmadik, 1837-es göttingeni nagykiadásához viszont nem társult kommentárkötet. Az 1856-ban megjelent kommentárkötet viseli a KHM harmadik kötet, harmadik kiadás megjelölést. ORTUTAY Gyula, „Jacob Grimm és a magyar folklorisztika”, *Ethnographia* 74 (1963): 321–341, 323; *Kinder und Hausmärchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Dritte Auflage (Göttingen: Verlag der Dieterich'schen Buchhandlung, 1856), 345–347.

als seine Muttersprache verstand, aufgenommen. Man erkennt auch überall den ächten, oft trefflichen Grund, und darum ist die Gabe dankenswerth; an der Darstellung könnte man tadeln daß sie ein wenig zu gedehnt sei, und manchmal an jene falsche Ironie streife, von der sich moderne Erzähler, wie es scheint, nicht leicht losmachen. Die meisten dieser Märchen entsprechen ähnlichen deutschen.²⁸

Gaal meséinek bemutatása 1822-ben tehát három fő szempont köré épült. Egyrészt a Grimm testvérek pozitívan értékelték a forrás hitelességét (hiszen egy idegen hatásoktól mentes, mert anyanyelvén kívül más nyelvet nem beszélő idős magyar férfi mesemondására vezethető vissza), ami tükröződik a közreadott szövegekben is. Másrészt kritikával éltek a megformálással kapcsolatban annak elnyújtottsága, s azon hamis irónia alkalmazása miatt, amelytől az újabb kori elbeszélők nem egykönnyen tudnak megszabadulni. Végezetül kimutatták, hogy a magyar mesék nagy része az ismert német mesékkal mutat hasonlóságokat. Röviden: a tárgy, az elbeszél *történet* hiteles, a *narráció*, az elbeszélés módja helyenként problematikus.

Mint az alábbiakban látni fogjuk, a XIX. század közepétől számos honi értelmező egyértelműsítette a Gaal-mesék stílusáról szólván az ekkor már problematikusnak tartott Musäus-hatást. Idővel ez egyfajta toposzá vált a magyar népmesekutatásban, annak ellenére, hogy az *Anmerkungen* 1856-os bővített kiadása sem fogalmazott meg erőteljesebb kritikát a Gaal-mesék stílusáról, és továbbra sem nevesítette Musäust a Gaal-mesék kapcsán. Azt is meg kell említeni viszont, hogy 1850-ben, a *Kinder- und Hausmärchen* hatodik, göttingeni nagykiadásának előszavában a Grimm testvérek a magyar mesékről általában szólván, a narrációra vonatkozó kritikát kiterjesztették Gaal és Mailáth meséire:

Von den Märchen der *Magyaren* kennen wir wahrscheinlich nur einen geringen Theil, Gaal und Mailáth gewähren nicht sehr viel und es mangelt dabei an genauer Auffassung und schlichter Erzählung. Besser sind in dieser Beziehung die Stücke aus der Erdélyischen Sammlung. Ich habe schon früher (Bd. 3. S. 433) gezeigt daß bei Gaal der größte Theil ähnlichen deutschen Märchen

28 *Kinder- und Haus-märchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage (Berlin: bei G. Reimer, 1822), 432–433. A csillaggal jelölt lábjegyzetben a Grimm testvérek azt is megjegyezték, hogy a saját meséikhez korábban készített összehasonlító jegyzeteikben Gaalnak csak azt a két meséjét tudták felhasználni, amely már korábban megjelent a sajtóban: „Sie konnten daher in den Anmerkungen noch nicht benützt werden, und nur die gläserne Hacke und die dankbaren Thiere sind dort angeführt, weil beide als Probe Stücke, jenes in der Wiener Zeitschrift für Kunst und Litteratur 1817. St. 79. 80. dieses in der Abendzeitung 1819. Nr. 215. 216, 217, sind abgedruckt worden.”

entspricht, doch ist das äußere Gewand meist sehr verschieden, wie z. B. die drei Königstöchter (Stier S. 34) zeigen, in welchen offenbar unser Hänsel und Grethel (Nr 15) liegt. Doch Einiges gehört den Ungarn allein, ist schön und sinnreich, wie z. B. der Traum (Stier S. 14) und die Pomeranzen (das. S. 83). Anderer Art ist der Eisenlaci (Mailáth Nr 20), der an den mongolischen Gesser erinnert. Nirgend sind fremde Einwirkungen so wahrscheinlich als bei den von Deutschen, Slaven und Walachen umgebenen Ungarn und auf einem von so verschiedenen Völkern bewohnten Boden.²⁹

A magyar meséknek eszerint tehát csupán egy kisebb része vált ismertté, mivel Gaal György és Mailáth János³⁰ 1820-as években németül megjelent gyűjteményei kevés szöveget tettek közzé (mintegy kéttucatnyi mesét vonhatunk ide), és ezek is nélkülözik a (Grimm testvérek szempontjából) megfelelő felfogást és az egyszerűsége törekvő elbeszélésmódot. E tekintetben az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* című gyűjteményt (1846–1848)³¹ jobbnak találták. A Gaal-mesék nagyrészének kimutathatók német variánsai, s az intertextuális kapcsolatokra térve a Grimm testvérek azt a véleményüket is megfogalmazták, hogy sehol másutt nem oly valószínű az idegen hatás, mint a germán, szláv és román népekkel körülvett magyaroknál, akiknek ráadásul még országa is soknemzetiségű és többnyelvű.³² Mégis kiemelhető néhány különösen szép és egyedi magyar mese, amelyek Gottlieb Stier fordításában jelentek meg németül 1850-ben. A két mese (*Der Traum, Die Pomeranzen*) egyébként eredetileg a *Népdalok és mondák*ban látott napvilágot.³³

29 „Vorrede”, in *Kinder und Hausmärchen*, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Erster Band, Grosse Ausgabe, Sechste vermehrte und verbesserte Auflage (Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1850), XLVI–XLVII.

30 *Magyarische Sagen und Maerchen* von Johann Grafen MAILÁTH (Brünn: J. G. Trassler, 1825); *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* von Johann Grafen MAILÁTH, Erster Band, Zweiter Band, Zweite Auflage (Stuttgart und Tübingen: Verlag der J. G. Cotta’schen Buchhandlung, 1837).

31 *Népdalok és mondák* [I], A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Magyar népköltési gyűjtemény (Pest: Beimel József, 1846); II. (Pest: Beimel József–Magyar Mihály, 1847); III. (Pest: Beimel József, 1848).

32 A Gaal-mesék párhuzamairól lásd BOGNÁR Teofil, „Idegen eredetű népmeséink: Második, befejező közlemény”, *Katolikus Szemle* 7, 1. sz. (1893): 793–804.

33 A Grimm testvérek említette mindkét mese Eperjesi Ferenc puszta monostori plébános gyűjtéséből származott. GULYÁS Judit, „Az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* meséi és mesegyűjtői”, in *Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék?: Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére*, szerk. SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, 51–100 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2020), 66–70.

A *Mährchen der Magyaren* hazai recepciója

Gaal György mesegyűjteményének megjelenése után, 1823-ban a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Szerényi Vilmos (Szentmiklóssy Alajos) ismertette a művet. Alapvetően pozitívan értékelt a meséket, bár a közreadott korpuszt helyesebbnek vélte volna a *Volksmärchen* megjelöléssel ellátni, mivel az „a’ magyar köznép’ el beszéllő poézisának körébe tartozik”. Az elbeszélésmód kapcsán Szentmiklóssy a következő megjegyzéssel élt: „(Gaal) a’ köznép’ szájában élő meséket szorgalmatosan feljegyezgete, s azokat a’ költés’ ezen neméhez illő könnyű egyszerű stylbe öntve nem csak a’ Hazával, hanem a’ Külföldel is megismertetni kívánta”. Eszerint tehát a mesék stílusát megfelelőnek találta a recenzens, akinek ismertetése azért is figyelemre méltó, mert jelenlegi ismereteink szerint Gaal mesegyűjteményéről évtizedeken át ez volt az egyetlen, magyar nyelven megjelent, önálló bírálat.³⁴

Egy évtizeddel később, 1833-ban, Szalay László a *Muzárion, Élet és Literatúrában* 1829-ben közölt mesékre (vagyis Mailáth János és Szemere Krisztina tündér- és állatmeséire) reflektálva említette meg elismerően Musäus és Gaal meséit:

Ily környülményekben a’ néppoesis is kevés eredetit fog felmutathatni. Stilfrid és Brunswik’ története a’ magyar pór előtt isméretesb magánál Kádárnál ’s Toldi Miklósnál; Hamlet’ története országszerte beszéltetik, midőn a’ Thuróczitól említett regék Konthról elfeledtettek, ’s a’ minden porregéink’ legismeretesbje, az úgy nevezett Tündér Illona, olaszból fordítottatott. Köszönetünket érdemlik tehát mind azok, kik néppoesisunkat versben vagy prosában eredeti mivekkel tágítani igyekeznek. A’ németeket Musaeus ajándékozá meg már mintegy ötven évvel ez előtt egy gyűjteménnyel; hány ephemeri munka született és halt meg azolta, hogy a’ kor ezeknek becsét meg nem fogyaszthatá? Nálunk Gaal György és Igaz Sámuel közlének illy modorban néhányakat; Majláth más uton eredett el.³⁵

Gaal György 1822-ben megjelent kötete és a négy évtizeddel korábban kiadott Musäus-mesék közötti kapcsolatra tehát nemcsak maga Gaal, hanem a magyar

34 SZERÉNYI Vilmos, „Külföldi Literatúra, Mährchen der Magyaren”, *Tudományos Gyűjtemény* 7, 1. sz. (1823): 118–120.

35 Szentmiklóssy és Szalay mesekritikájáról: GULYÁS Judit, „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai: A *Muzárion, Élet és Literatúra* mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833)”, in *Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*, szerk. EKLER Andrea, MIKOS Éva és VARGYAS Gábor, *Studia Ethnologica Hungarica* 7, 497–547 (Budapest–Pécs: L’Harmattan Kiadó, 2006), 535–536.

népköltészet és prózaepika egyik legfigyelemreméltóbb korai elemzője, Szalay László is utalt – ekkor még semleges, illetve elismerő hangnemben.³⁶

1847-ben Henszlmann Imre, a legjelentősebb korabeli mesetanulmány szerzője (aki komparatív munkájában Musäus meséi és a magyarországi mesék közötti párhuzamokra is kitért) részletesen, meséről mesére ismertette a *Mährchen der Magyaren* szövegeit. Sem Gaal, sem egyéb más elemzett mese esetében nem foglalkozott az elbeszélésmóddal, és ezzel összefüggésben a hitelesség kérdésével. Ez a szempont nem volt része az ő meseértelmezésének.³⁷

Úgy tűnik viszont, hogy a magyar népköltészet megismerésének szempontjából a XIX. század második felében már inkább valamiféle sajnálatos hibának számított a Musäus-hatás. 1854-ben Ipolyi Arnold a *Magyar Mythológiában* Gaal György gyűjteményét annak Musäuséhoz hasonló stílusa miatt kritizálta, mégpedig a Grimm testvérek véleményére hivatkozva: „[a] szerző [Gaal György] úgy látszik Grimmek igyekezetei nyomán indult meséinket megismertetni (l. előszavát), egyiránt azonba [!] a Musaeus féle előadási modorban akarván azt az olvasó közönség számára érdekessé tenni, többeket egy egészszé összekötött, s néhányat nemével a viszás szeszélynek dolgozta fel, mit amint már Grimm (l. összhasonl. 3 köt.) megró, úgy a sajtáságos jeles magyar mondai alapot méltánylólag emeli ki.”³⁸ Ezzel a minősítéssel Ipolyi egy olyan értelmezési hagyományt alapozott meg, amely a Musäus-, illetve a Grimm-féle narrációs skálán helyezte el Gaal mesegyűjteményét, és a grimmi normákhoz mérte (és találta könnyűnek) Gaal meséit.

Ipolyi tehát 1854-ben, a *Magyar Mythológiában* összekapcsolta a (számára egyértelműen mérvadónak tekintett) Grimm testvérek Gaal kapcsán megfogalmazott kritikáját a Musäus-hatással. E Grimm-kritika forrását a következőképpen adta meg: „összhasonl. 3 köt.”. Ez a hivatkozás nagy valószínűséggel a *Kinder- und Hausmärchen* harmadik, *Anmerkungen* címmel számontartott kötetére vonatkozik. Ennek 1856-ban megjelent, bővített kiadását Ipolyi ekkor még nyilván nem ismerhette, tehát az 1822-es első kiadásra kellett hagyatkoz-

36 Az 1830-as években jelent meg több kötetben Musäus meséinek magyar fordítása is: MUSEUS' *travesztált regéi*, honosítá STAUT JÓsef, 1–5. köt. (Pesten: Trattner-Károlyi tulajdona, 1834–1835).

37 HENSZLMANN Imre, „A népmese Magyarországon”, *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1, II. félév, 6. sz. (1847. aug. 8.): 81–86; 7. sz. (aug. 15.): 100–106; 8. sz. (aug. 22.): 117–122; 9. sz. (aug. 29.): 133–141; 10. sz. (szept. 5.): 152–156; 11. sz. (szept. 12.): 164–172; 12. sz. (szept. 19.): 181–188; 13. sz. (szept. 26.): 200–207; 14. sz. (okt. 3.): 213–220; 15. sz. (okt. 10.): 228–236; 21. sz. (nov. 21.): 321–324; 22. sz. (nov. 28.): 346–349; 23. sz. (dec. 5.): 361–366; 24. sz. (dec. 14.): 379–380. Henszlmann népköltészeti tárgyú cikkeiről lásd pl. GULYÁS Judit, „A mese értelmezései a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* (1847)”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 9, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 257–278 (Budapest: Reciti, 2021).

38 IPOLYI Arnold, *Magyar mythologia* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1854), XXV.

nia. Ugyanakkor ha az 1822-es kiadásban visszakeressük a Gaalra vonatkozó szöveghelyet, ott nem találjuk meg Musäus nevét. Mint fentebb láthattuk, a Grimm testvérek a mesegyűteményükhöz először 1822-ben kiadott kommentárkötetükben nem említették meg Gaal meséi kapcsán Musäust, hanem általánosságban kifogásolták a „némely modern elbeszélőre jellemző hamis iróniát.”³⁹

A Musäus, illetve Gaal György meséinek stílusa közötti összefüggésre Toldy Ferenc is kitért az 1855-ben elhunyt Gaal feletti emlékbeszédében:

A kidolgozással járó fordítás természetesen letörlötte rólok a közvetlenség harmatát, le a kifejezés saját népies típusát, annál is inkább, mert bár – mint maga nyilatkozik az említett helyen – neki magának ugyan mindig azon neme a nyelvezetnek tetszett leginkább, melyet „a háladatos állatok” meséjében igyekezett visszaadni, s mely módot, ha munkáját egyedül rokon ízlésnek számára készíti, valamennyiben követett volna: de sokakat ez egyformaság fárasztott volna, kivált azokat, kik a Musaeus népmeséit, regényes tartások, szélességük és gyakori eltéréseik dacára, egyedül szeszélyes előadásuk s eleven színezetükért rég a classicitás dísznevével tisztelvén meg, ezeket kecsnélkülieknek és unalmasaknak ítélték volna.⁴⁰

Toldy szerint tehát a Musäus-féle narrációs mód annyira meghatározó volt a XIX. század elején, hogy az ezzel kapcsolatos elvárások befolyásolták Gaal németül közreadott meséinek stílusát is. A közvetítettség ez esetben kettős volt: egyrészt az eredetileg magyar nyelvű szövegek fordítása révén, másrészt pedig a „kidolgozás” során kialakítandó nyelvezet okán. Toldy Ferenc emlékbeszéde különleges forrásértékkel bír, hiszen Gaal rokonaként ő olyan információk birtokában lehetett, amelyek a külhonban alkotó Gaalról más hazai irodalmároknak aligha állhattak rendelkezésére. Ezenkívül ő volt az, aki Gaal György halálát követően Kazinczy Gáborral együtt nekilátott a kéziratos hagyatékából a Gaal-mesék magyar nyelven való megjelentetéséhez, ami végül is 35 évvel a német kiadás megjelenése után valósulhatott meg.⁴¹ Ennek ellenére az is látható, hogy az emlékbeszéd ezen passzusa tulajdonképpen Gaal 1822-ben kiadott önértelmező sorainak szinte szó szerinti fordítása.

39 *Kinder- und Haus-märchen* gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Zweite vermehrte und verebesserte Auflage (Berlin: bei G. Reimer, 1822), 432–433.

40 TOLDY Ferenc, „Gaal György”, in TOLDY Ferenc, *Összegyűjtött munkái*, 7/I: *Irodalmi arcképek* (1853–56), 93–105 (Budapest: Ráth Mór, 1873), 103.

41 GAAL György *magyar népmese-gyűjteménye*, kiadták KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc, 1–2. köt. (Pesten, Pfeifer Ferdinánd sajátja, 1857), 3. köt. (Pesten: Emich Gusztáv sajátja, 1860).

Stier mesefordításai

Mint a Grimm testvérek utalásai kapcsán fentebb már szó esett róla, Gottlieb Stier⁴² 1850-ben közreadott egy válogatást, melyben magyar népmeséket fordított németre (*Ungarische Sagen und Märchen*).⁴³ Az előszóval és jegyzetekkel ellátott gyűjtemény nagyrészt a *Népdalok és mondák* első két kötetének meseanyagát adta közre; Gaal és Mailáth csak egy-egy szöveggel szerepelt. Stier kettejük elbeszélésmódjára egyetlen mondattal utalt: „Beide Herausgeber sind geborne Ungarn, doch verlautet über die Quellen ihrer Märchen, ob sie nach deutscher oder ungarischer Mittheilung und ohne Ausschmückung aufgezeichnet sind, weiter nichts.”

A mesék azonosítatlan forrására vonatkozó megjegyzés nem teljesen állja meg a helyét, hiszen az adatközlőkről Gaal és Mailáth is adott némi felvilágosítást (Gaal a bevezetőben, Mailáth a jegyzetekben), miközben a több mint két évtizeddel később kiadott *Népdalok és mondák* a mesemondókra vonatkozólag semmilyen információt nem közölt. Gaal a narráció módjára, mint láthattuk, külön is kitért. Ugyanakkor úgy tűnik, a díszítettség (*Ausschmückung*), vagyis a meséknek egy eltérő kulturális szint és normák számára való írásbeli átalkítása, ami az egyszerűség stíluseszmenyével ellentétes, már olyan szempont, amelyet egy mesegyűjtemény bemutatása kapcsán érdemes volt figyelembe venni. Talán valamiféle fenntartás tükröződik abban is, hogy Gaal és Mailáth gyűjteményeinek megemlítése után Stier az Erdélyi János szerkesztette gyűjteményt látta el az *eredeti és autentikus* jelzőkkel („eine lange verheißene verbürgte Originalsammlung ungarischer Volkslieder und Märchen”).⁴⁴

Pár évvel később Stier már Musäusnak a Gaal-mesékre gyakorolt hatásáról, illetve ezeknek a grimmi meseszöveg-konceptiótól való eltéréséről szolt nyomtatékosabban is. Stier 1857-ben *Ungarische Volksmärchen (nach der aus Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift)* címmel kiadott újabb gyűjteményének⁴⁵ bevezetőjében áttekintést nyújtott a magyar népmese-kiadványok történetéről, még hozzá annyira naprakészen, hogy az 1857 júniusában Wittenbergben kelt

42 Stier neve a mesegyűjtemények német kiadásán G. Stierként szerepel. A hazai folklorisztikai szakirodalom vagy így, vagy Georg Stierként szokta emlegetni. A G betű ez esetben a Gottlieb rövidítése. Teljes neve: Heinrich Christoph Gottlieb Stier (1825–1896). Szinnyeinél is szerepel az életrajza, bár ott Stier C. Theophilként. Stier a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság kültagja volt. SZINNYEI József, „Stier, C. Theophil”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 13. kötet, 42–43 (Budapest: kiadja Hornyánszky Viktor, 1909).

43 *Ungarische Sagen und Märchen*, aus der Erdélyischen Sammlung übersetzt von G. STIER (Berlin: Ferd. Dümmler’s Buchhandlung, 1850).

44 Uo., 5.

45 *Ungarische Volksmärchen*, nach der aus Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übersetzt von G. STIER (Pesth: Verlag von Gustav Heckenast, [1857]), III.

előszavában a Gaal-mesék Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor által sajtó alá rendezett magyar kiadásának frissen megjelent első kötetről is tudomással bírt. A népmese-értelmezés terén pedig Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájára*, illetve szintén Ipolyinak Erdélyi János *Magyar népmesék*⁴⁶ című kötetéről közreadott ismertetésére és kritikai jegyzeteire⁴⁷ támaszkodott.

Stier 1857-ben tulajdonképpen Erdélyi János *Magyar népmesék* című kötetét fordította le németre, amely Gaal György néhány meséjét is tartalmazta. Ezek kéziratát Erdélyi az 1850-es évek első felében Toldy Ferencről kapta kölcsön.⁴⁸ Stier a szövegek sorrendjét felcserélte, a mesék tartalmát helyenként módosította, címüket esetenként megváltoztatta.⁴⁹ Ettől eltekintve gyűjteménye az Erdélyi-féle *Magyar népmesék* német kiadásának tekinthető; erre utal az is, hogy megegyeznek az illusztrációk, vagyis ugyanazok a metszetek szerepelnek benne, mint Erdélyi gyűjteményében (Erdélyi, illetve Stier kötetét is Heckenast adta ki Pesten, bár a nyomda eltért).

Stier a magyar meseirodalomról (*Märchenliteratur*) felvázolt áttekintésében tért ki Gaal György meséinek stílusára. E téren nem egyszerűen Musäus követőjeként ábrázolta Gaalt, hanem olyan mesegyűjtőnek, aki *annak ellenére* lépett Musäus nyomdokába, hogy ismerte már a Grimm testvérek ez irányú munkásságát: „Theils sein Bildungsgang, theils der Einfluß des persönlichen Umgangs mit jenem Fürsten machen es erklärlich, daß er, trotz richtiger Schäßung der Grimmschen Arbeit, sich hinsichtlich der Darstellung mehr an Musäus anschloß.”⁵⁰ Egyetértett Stier emellett a Grimm testvérek 1850-ben megfogalmazott (fentebb bemutatott) véleményével is, amely szerint a magyar meséknek csupán egy kisebb része vált ismertté az eddigi gyűjtemények révén, s reményét fejezte ki, hogy a Gaal-hagyaték publikálása (melyet Toldy és Kazinczy Gábor megkezdett) nemcsak mennyiségi növekedést jelent majd, hanem feltárja a mesék eredeti változatát is, amelyeket Gaal állítólag megszépitett.⁵¹

46 *Magyar népmesék*, kiadja ERDÉLYI János, képes kiadás (Pest: Heckenast Gusztáv sajátja, 1855).

47 IPOLYI Arnold, „Erdélyi János: Magyar népmesék”, *Magyar Sajtó* 1, 82. sz., 1855. október 7.

48 „E részben tisztelettel említem Toldy Ferencz barátságát, ki néhai Gaal György eredeti magyar szövegü mesegyűjteményét szives volt használatul átengedni.” ERDÉLYI, *Magyar népmesék*, [2].

49 GULYÁS Pál, „Népköltésünk idegennyelvű fordításai, Első közlemény”, *Ethnographia* 28 (1917): 112–127, 113.

50 *Ungarische Volksmärchen*, III.

51 „Aber Grimm hatte ganz Recht, wenn er S. XLVI der Kinder- und Hausmärchen 6. Aufl. die Vermuthung aussprach, daß wahrscheinlich erst ein geringer Theil des Ungarischen Märchenschaßes veröffentlicht sei; von der Herausgabe des oben genannten Gaalschen Nachlaßes darf gewiss noch viel erwartet werden, namentlich wird sie, geschickt durchgeführt, zu manchem von Gaal vermeintlich verschönerten Märchen das vermisste volksmäßige Ori-

Gaal György magyarul megjelent mesegyűjteményének recepciója

Ami a Gaal-mesék hazai fogadtatástörténetében a narrációs módra vonatkozó álláspontokat illeti, a Gaal-mesék problematikus stílusára vonatkozó megítélés Ipolyi Arnoldtól ered. Ő a Grimm testvérekre hivatkozva (akik feltétlen autoritások voltak számára, hiszen tulajdonképpen maga a *Magyar Mythologia* is Jacob Grimm paradigmaticus művének magyar változata) a Musäus-hatást jelölte meg e problémák egyik okaként: majd Ipolyi nyomán Stier is így tett. A Gaal-mesék stílusának problematizálása igazából az 1857 és 1860 között három kötetben megjelent magyar nyelvű Gaal-kiadástól kezdődött meg és vált az értelmezés meghatározó vonulatává.

Az első kötet forgalomba kerüléséről tudósítván, 1857-ben a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló* anonim szerzője már érintette az elbeszélésmód kérdését:

A mesék egy része nincs ugyan a nép elbeszélése nyelvén adva; de ha megfontoljuk, hogy erre vagy gyorsiró, vagy valámi [!] rendkívüli, csudás emlékező tehetség kívánatnék, nem fogunk csudálkozni. Igaz, hogy az érdekességnek egy lényeges részét épen az előadás a nyelvnek legkisebb részleteig menő hű utánzása tenné; – de így is érdekesekek az elbeszélések. Különb van e füzetben is vagy négy mese, melyben a nép előadása, módja, nyelve oly hiven van megtartva, hogy minden sorát a legnagyobb élvezettel lehet olvasni. Ilyen főleg e füzetben a 2-ik mese, melynek czime „Balgá Tamás”. Az ily gyűjtemények tudományos érdekét, melyek nélkül népregéink ismeretére nem juthatunk, nem is említjük.⁵²

Igen érdekes, hogy az elbeszélésmód problematikusságát jelző (ámde ezt nem hibaként értelmező) recenzens olyan szempontot emelt be a (feltételezett) szóbeli, illetve az olvasó számára elérhető írásbeli szövegváltozat közötti eltérés indoklása gyanánt, amely – relevanciája ellenére – meglehetősen ritkán merül fel e kérdés kapcsán. Ez pedig a hosszú prózaszövegek hallás után történő, az elbeszéléssel egyidejű lejegyzésének (a beszédsebesség és az írássebesség eltéréséből

ginal nachliefern. Diese unsre Vermuthung wird gerechtfertigt durch die bereits vorhandene Probe.“ *Ungarische Volksmärchen*, V.

52 *Pesti Napló* 8, 2225 sz. (1857. jún. 18.): [2]. Ugyanezen tudósításban a gyűjtők munkájáról és megbecsülésének szükségességéről is szó esett: „Minél ritkább volt nálunk azon gyűjtési szenvedély, s minél kevésbbé méltányolják azok, kik mind az eredetiséget emlegeti, annál méltóbb kiemelnünk azon rendkívül hasznos pedánsokat, kik séta közben a bogarakat, köveket régiségeket gyűjtenek; a városokban levél- és könyvtárakat bújnak tábortüzek gyenge lángjainál is, kezökbe írónt fogva, térdökretett papíron jegyezgetik azon egyszerű meséket, melyeket Magyarország pusztai tanyáiról, kukoriczamorzsoló estveiről vittek magokkal a külföldre.”

fakadó) technikai nehézsége, ami vagy a beszédsebesség csökkentésével (diktálás), vagy az írássebesség növelésével (gyorsírás), vagy pedig ezek hiányában a gyűjtő mnemotechnikai bravúrával lenne áthidalható, már amennyiben szó szerinti hűségű szöveglejegyzés a cél.

Az 1860-as évektől Arany János, Arany László vagy éppen Gyulai Pál egy további javaslattal élt: a megfelelő adatközlő megtalálása után a megfelelő gyűjtő olyan személy, aki rendelkezik – kiterjedt mesehallgató vagy esetleg mesemondó gyakorlat birtokában – azzal a műfaji kompetenciával, amely lehetővé teszi számára, hogy egy adott mesemondó aktuális előadása nyomán készült meseszöveget kiigazítsa, kijavítsa, az esetlegességektől, tévesztésektől megtisztítsa, helyreállítsa, és ezáltal képes legyen a mediális váltás után megteremteni a szóbeliség fikcióját az írásbeliség közegében.

A *Magyar Mythologiában* megrajzolt értékelését követően Ipolyi Arnold 1858-ban a magyar nyelvű Gaal-kötetről írott bírálatában Gaal György meséit a Musäus nevével (is) fémjelzett mesehagyomány, illetve a grimmi népmese-fogalom érvényre jutása közötti köztes térben láttatta:

[Gaal] igénytelenül szedett népmondái még most is majdnem egyedüli birtokunkat képezik azon az irodalmi téren, mely jelenben *egyedüli mérve már az eredeti népies nemzeti költészetnek és szellemnek*. Állt pedig legyen bár ezzel korábban még azon kezdeti téren, hol a más irodalmak is a romantica ábrándos és kétes homályában művelni kezdék, mint a németeknél *Olearius, Talander, Musaeus*, a franciáknál *Aulnoy, Caylus* stb; mégis, mint saját előszavából meglátszik, a Grimm dioscúrok által feljött új korány világának pírja is rá vetette volt már sugárait.⁵³

Ipolyi ezen kommentárja, amely a Gaal-mesék magyar nyelvű kiadásának alkalmából egy műfaj történeti folyamatban helyezi el Gaal mesegyűjteményét az egyik legelső, tudományos igényű, az egyes meséket összehasonlító kritikai jegyzetekkel kísérő recenzió a magyar kultúrában, melynek kontextusa sürgető felhívás a nyilvánosság előtt a magyar népmesék gyűjtése és elemzése érdekében. A Grimm testvéreknek a fentiekben ismertetett, 1822-ben, 1850-ben majd 1856-ban közzétett megállapításait Ipolyi Arnold minden valószínűség szerint jól ismerte. Ipolyi megjegyzései pedig azért esnek különös súllyal latba, mert a XIX. század folyamán ő rendelkezett a legnagyobb magyar mesegyűjteménnyel: 1858-ig a *Magyar Mythologia* elkészítése és kiegészítése céljából működtetett or-

53 IPOLYI Arnold, „A magyar népmeseügy, s különösen Gaal György népmesegyűjteménye”, *Új Magyar Múzeum* 8, 10. füzet (1858): 413–424, 417.

szágos kiterjedésű gyűjtőhálózata révén ugyanis több száz meseszövegből álló kéziratok korpuszt állított össze.⁵⁴

Az 1860–1882 közötti időszakban a magyar népköltészet-értelmezés és a textualizációs eljárások kialakításának két legjelentősebb alakja, Gyulai Pál és az ifjú Arany László szintén fenntartásokkal éltek a Gaal György gyűjtötte mesék elbeszélésmódja kapcsán. Gyulai 1862-ben (éppen Arany László frissen megjelent mesegyűjteményét ismertetve) a Csengery Antal szerkesztette *Budapesti Szemlé*ben a magyar népmesegyűjtés és szövegkiadás egyfajta fejlődéselvű történetét rajzolta meg:

[...] gyűjteményeinkben csaknem fokozatos haladást vehetni észre. Első mesegyűjtőnk Gaalnak mind német, mind magyar gyűjteménye csak kísérlet és sok nehézséggel küzdő kísérlet volt s épen nem lehet csodálkoznunk, hogy csak félig-meddig sikerült. Német gyűjteményéről jól jegyzi meg Grimm, hogy előadása nyújtott s néha bele téved abba a hamis ironiába, melytől, úgy látszik, a modern elbeszélők nem tudnak menekülni. Magyar mesegyűjteménye meglehetősen ment ugyan e hibáktól, de mindenütt látszik, hogy nem merített gazdag és tiszta forrásból. Meséinek sokkal jobb és kerekesebb variánsai élnek a nép ajkán. Előadása bágyadt, magyar iz nélküli, sem elég naiv, sem elég magyaros. Meglehet, hogy azok a Bécsben állomásozó katonák, kik meséi nagy részét tollba mondták, már sokat feledtek abból, mit otthon hallottak s igyekeztek egy kissé czifrán kitenni magokért, meglehet, hogy neki magának is kevés érzéke volt a magyar népi előadás és nyelv sajátágaihoz. [...] Igy szokott ugyan beszélni az obsitos, meg a falusbíró vagy egyházi, midőn hivatalos dictiot tart, de a meséket soha sem beszélék így. Ily s másnemű tudós magyartalansággal pedig tele van a könyv.⁵⁵

Gyulai Pál e recenzióval szinte egyidőben Arany János lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben tette közzé *Két ó-székely ballada* című cikksorozatát, amely kiindulásként a megjelenés előtt álló székely népköltési gyűjteményből (vagyis a Kriza János szerkesztette *Vadrózsákból*) közölt mutatványként két népballadát (*Bátori Boldizsár*, *Julia szép leány*). Ezt követően azonban Gyulai Gaal György mesegyűjteményének magyar kiadása kapcsán vitát nyitott a közreadóknak, vagyis Kazinczy Gábornak és Toldy Ferencnek Gaal György gyűjtői/alkotói szerepéről, textualizációs eljárásairól megfogalmazott nézeteiről, tágabban pedig a népköltészet és a műköltészet (Kazinczy és Toldy által hierarchikusan szemlélt) viszo-

54 BENEDEK Katalin, kiad., *Tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kéziratok folklórgyűjteménye egész Magyarországról, 1846–1858*, Magyar népköltészet tára 6 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

55 GYULAI Pál, „Eredeti népmesék, összegyűjtötte Arany László”, *Budapesti Szemle*, 1. folyam, 15. kötet (1862): 386–392.

nyának mibenlétét, a népköltészet poétikai sajátosságait, alkotási mechanizmusait, szociokulturális meghatározottságát taglalva és világirodalmi kitekintésű történeti rajzát adva egy nagyszabású, programadó népköltészet-elméleti értekezést tárt az olvasók elé. Az alábbiakban csak Gyulainak a konkrétan Gaalra vonatkozó, kiinduló kérdéssel idézem:

A kettő közül melyik már az igaz és helyes? Illetlenül hagyni-e a népmesét, mint a hogy a nép szokta beszélni, vagy bizonyos, nagyon tágran értelmezhető kiegészítés és elhagyás által oly kerek egészet állítani össze, mely az úgy nevezett művészi eszme követelményének is megfeleljen? Gyűjtő és kritikus volt-e Gaal, vagy művészi feldolgozó s így költő, ki tárgyának érdekét mindazokkal az eszközökkel emelte, melyek nélkül a kiadók szerint a mesének végre is csak ethnológiai becse van?⁵⁶

Ez a kettős szereplehetőség (gyűjtő/dokumentátor, illetve költő/alkotó) a XIX. század végén vált szét, amikor a diszciplináris keretek között művelt folklorisztika képviselői számára csak a dokumentátori szerep lett elfogadható (vagyis hiteles) pozíció, s ezt az elvárást retrospektíve is érvényesítették (bár következtelenül) a XIX. századi népmese-gyűjtemények kanonizációja során.⁵⁷ Az 1860-as években azonban ez egy valós dilemma, és távolról sem eldöntött kérdés volt. Például Gyulai Pál, Arany János és Arany László számára a meseszöveg lejegyzést követő utólagos alakítása nemcsak lehetőség, hanem a megfelelő nyelvi és műfaji kompetenciával rendelkező gyűjtő-szerkesztőtől elvárható feladat is volt.⁵⁸

1864-ben szintén Arany János lapjában, a *Koszorúban*, Arany László Merényi László mesegyűjteményéről írott bírálatában a grimmi narrációt stílusesszemenként kezelte s követendő példaként ajánlotta Merényi számára, egyszerűsmind Gaal gyűjteményét – e normától való eltérése miatt – a csökkent értékű gyűjtemények közé sorolta be:

Ám nézzen szét [Merényi] a világirodalomban, nézze meg, mint legkönnyebben hozzáférhető, a német mesegyűjteményeket – pedig a németek, mint

56 GYULAI Pál, „Két ó-székelly ballada (Folytatás)”, *Szépirodalmi Figyelő* 2, II. félév, 13. sz. (1862. júl. 31.): 193–197, 195.

57 GULYÁS, „Hitelesség, hamisítás, textualizáció...”; DOMOKOS, „A folklorisztika szövegfogalmi...”.

58 GULYÁS Judit, „»Ama solidaritás...«: A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és 1860-as évek fordulóján”, in *Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!»: Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*, szerk. CIEGER András, 209–242 (Budapest: MTA BTK–OSZK–Universitas Kiadó, 2017); GULYÁS, „»nyelve, hogy úgy szóljunk...«”, 128–132.

kutatók, gyűjtők Európaszerte hírre kaptak – nem mindenütt az egyszerűséget látja-e? Nézze meg a Grimm testvérek európai hírű gyűjteményét, – mely, részben legalább, francia, angol, holland, dán, svéd nyelvre le van fordítva, – a legegyszerűbb keresetlen, magától jövő gyermekszavakkal van az mind elmondva. – Igaz, hogy egy időben (1820–30 közt) nagy divatban volt a német irodalomban a kidolgozott – mint hitték, művészi színvonalra emelt népmese traversio, egyik gyűjtő ossiani, másik ezeregyéjszakai modorba erőlködően azt önteni, (így Gaál egy kötet *Ungarische Märchen*-t adott ki, mely azonban semmivel sem ér többet kortársainál); – de ezen már éppen úgy túl vagyunk, mint azon, hogy Kartigamot, vagy Genovevát jó regénynek, Siegfrid históriáját (nem a *niebelungen lied*-it, hanem a nálunk gyékényen árultat) jó eposznak tartjuk.⁵⁹

1867-ben a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglaló értekezésében, amely Henszlmann dolgozata után (és Katona Lajos tanulmányai előtt) a legjelentősebb XIX. századi összefoglalás volt a magyar népmesékről, Arany László szintén érintette a Gaal-mesék narrációjának kérdését:

Mikor a mesék gyűjtése Németországban 1812 körül nagyobb lendületet vett, igen felkapott, a Grimmek minden ellenzése dacára is, az idealizációs modor: szépiteni, a classicismus színvonalára emelni igyekeztek a meséket, s gyakran nem áttalák magát az anyagot is megmásítani, hogy „költőibbé” tegyék az elbeszélést. Ehhez az irányhoz tartoznak Gaal György és Majláth német nyelven megjelent gyűjteményei; s különösen Majláth egészen classicali irodalmi becset akarván meséinek adni, azok ez által elveszték naivságukat, s lett belőlök: ibolyából csináltvirág.⁶⁰ [...] Gaal magyar meséi egyenesen katonák dictálása után vannak szórul szóra írva, s ez teszi előadásukat igen hosszadalmassá, s majdnem élvezhetelenné. A katona, külső tartományokba jutva, különben is többnek hiszi magát az otthoni parasztnál, szereti beszédébe az idegenes kifejezéseket vagy szavakat belevegyíteni, hogy ez által másoktól megkülönböztesse magát.[.] Szavai mesterltek, beszéde természetietlen lesznek. E hiba aztán még inkább fokozódik, ha

59 y. i. [ARANY László], „Dunamelléki eredeti Népmesék, Összegyűjtötte Merényi László”, *Koszorú* 2, I. félév, 9. sz. (1864. febr. 28.): 209–212, 210. Egy évvel korábban, 1863-ban, szintén a *Koszorú*-ban Mailáth János gyűjteményének magyar kiadását ismertette szolt egy ismeretlen recenzens Gaal György mesegyűjteményéről és az egyszerűség grimmi stíluskövetelményéről: „A Grimm testvérek az ő [Mailáth] és Gaal gyűjteményéből kezdték ismerni népmeséinket. A népmese e legilletékesb kritikusi hibáztatják ugyan mindkettőjükben a nem épen pontos felfogást és a nem eléggé egyszerű elbeszélést, [...] de mindemellett elég anyagot találnak bennök az összehasonlításra, a magyar népmese jellemzésére [...]” „Magyar regék, mondák és népmesék”, *Koszorú* 1, II. félév, 19. sz. (1863. nov. 8.): 450–451, 451.

60 ARANY László, „Magyar népmeséinkről, második közlemény”, *Budapesti Szemle* 11, 8. köt., 26–27. sz. (1867): 200–228, 225.

szavait egyenesen papírra teszik: még czifrában beszél, s még inkább elrontja a nyelvet. Gaal gyűjteményén mind e hiba nagyon túlságosan érezhető: hosszadalmas, izléstelen előadás, katonai otrombaságok, laktanyai élczek, s e mellett gyakran egészen elmosódott cselekvény, vagy ki nem magyarázott részletek.⁶¹

Míg tehát az első esetben a grimmi egyszerűség stíluseszményétől való eltérés, valamint a mesei szüzsébe való (megengedhetetlen) szerkesztői intervenció jelentkezik a Gaal György meséi kapcsán felmerülő problémaként, a második esetben ez maguknak az adatközlőknek helytelen megválasztásából fakad. Arany László felfogása szerint eleve hibás döntés volt katonák meséit lejegyezni, mivel a katonák mesemondása alkalmatlan („idegenes”, „mesterkelt”, „természetietlen” volta miatt) a megkívánt narrációs stílus reprezentációjára. Ez a szempont, mint láthattuk, korábban felmerült már Gyulai kritikájában is. Az is világos, hogy Gyulai Pál és Arany László, bár kifogásolták a Gaal-mesék elbeszélő stílusát, és a nem megfelelőnek ítélt narráció volt az egyik oka annak, hogy a gyűjteményt összességében kevésbé sikerültnek ítélték, nem kapcsolták össze ezt az elbeszélésmódot Musäus hatásával.

Egy generációval később viszont a hazai népmesekutatás tudományos rangra emelésében, intézményesülésében meghatározó szerepet játszó Katona Lajos,⁶² a nemrégiben alapított szaktudományos folyóirat, az *Ethnographia* hasábjain visszatért a Musäus-hatás (mint hiba) szempontjának érvényesítéséhez, amelyet a Grimm testvérek kritikájából vezetett le:

Grimm (i. h.)⁶³ nagy elismeréssel szól e mesék tösgyökeres eredetiségű alaphangjáról, jöllehet már benne is némi gyanút kelt az itt-ott szerinte is kissé „elnyújtott s helyenkint azon negédes iróniának szellemétől meglegyintett előadás, a melytől újabbkori elbeszélők nem igen tudnak szabadulni”. Ezzel, úgy látszik, Gaalnak a Musäus-féle mesék modorát utánzó azon törekvését érti, melylyel eredeti forrásainak természetes egyszerűségű hangját többnyire kora „művelt” közönségének finnyás ízléséhez igyekeznek szabni.⁶⁴

Katona Lajos emellett fenntartásait fogalmazta meg (Gyulaihoz és Arany Lászlóhoz hasonlóan) nemcsak a szerkesztővel, hanem az adatközlőkkel kapcsolat-

61 Uo., 225–226.

62 LANDGRAF Ildikó, „A 24. óra szorításában: A folklórgyűjtés alapelvei Katona Lajos munkásságában és a korabeli magyar folklorisztikában”, *Ethnographia* 127 (2016): 503–519.

63 Az idézett hely, amelyre itt Katona utal: „Grimm. Kinder u. Hausm. III.³ 345. l.” Vagyis az *Anmerkungen* 1856-os kiadására és abban a fentebb ismertetett szöveghelyre vonatkozik (*Kinder und Hausmärchen, gesammelt durch die Brüder GRIMM, Dritter Band, Dritte Auflage*).

64 KATONA Lajos, „A magyar népmese irodalma I.”, *Ethnographia* 5 (1894): 52–70, 53.

ban is, egyrészt a narrációs mód, másrészt az írásbeliség (közelebről a ponyvairodalom) érzékelhető befolyása miatt:

A kiadók Előszavukban dicsérettel adóznak a buzgó gyűjtő áldozatra való készségének, a melylyel költséget és fáradságot nem kimélve szedegette össze, többnyire obsitos katonák sajátkezű naiv feljegyzéseiből, meséit. Az utóbbi módja ellen a gyűjtésnek ugyan, a mint a mesék egy része elég tanulságosan mutatja, azt a kifogást lehet emelni, hogy a lelkes gyűjtő ígérte dijra való csábító kilátás a mesemondók nem egyikét telhetetlen bőbeszédűsége sarkalta. Sőt a közkezen forgó ponyvairodalmi termékek szolgai lemásolásától sem riadt vissza némelyikük, a mint azt a 36. sz. (III. köt. 96. s köv. ll.) mese igen szépen tanúsítja.⁶⁵

Ezen általános jellemzés mellett a magyar népmesék tipizálása és az ismert változatok ismertetése során Katona Lajos például Gaalnak éppen azt a meséjét (*Die dankbaren Thiere*) minősítette „terjengős, Musäus-féle stilű, cziczomás előadás”-ként,⁶⁶ amelyet Gaal maga nevesített gyűjteménye előszavában a személyes ízlésével leginkább összhangban álló (visszafogott) mesestílus mintájaként, amelyet gyűjteménye egészén érvényesített volna, ha nem tartott volna attól, hogy a Musäus „megnemesített” meséin szocializálódott olvasók számára monotonnak tűnhetnek.

A Gaal-mesék elbeszélő stílusának megítélése a továbbiakban sem volt túl kedvező. 1917-ben az *Ethnographiában* Gulyás Pál a magyar népköltészeti alkotások fordításairól szóló áttekintésében Stier mesefordításairól szólva nevezte Gaal és Mailáth meséit egészen egyszerűen „tákolmány”-nak.⁶⁷ Turóczi-Trostler József, a korai, XVIII. századi magyar mese legkiemelkedőbb kutatója a Gaal-mesék írásbeli előzményeit (konkrétan Kónyi János anekdotagyűjteményével való kapcsolatát) feltárva Gaal szövegeit olyan hibrid képződményként látta, amelyek egyszerre viselik magukon Musäus, illetve a Grimm-gyűjtemény

65 Uo., 56. Katona itt *A bűbájós lakat* című Gaal-mesére utalt, amely az Aladdin-mese egy változata, a *Tugendschule* részeként és német nyelvű népkönyvként is ismert volt. DOMOKOS Mariann, „Gaal György mesegyűjteménye és a populáris olvasmányok”, *Ethnographia* 130 (2019): 418–444, 435.

66 KATONA Lajos, „Magyar népmese-typusok: Harmadik közlemény”, *Ethnographia* 14 (1903): 189–196, 190.

67 „Stier e mellett nem tudott lemondani arról, hogy legalább egy-egy példában be ne mutassa Gaal és Mailáth előbb említett német kiadványainak egy-egy darabját egyszerűsített előadásban. E szövegek hitelességében, úgy látszik, maga is kételkedett, legalább a bevezetés egy passzusa erre mutat s lehet, hogy a két darab fölvételével *ad oculos* akarta demonstrálni, mennyire eltérnek az Erdélyi-féle mesék Gaal és Mailáth tákolmányaitól.” GULYÁS Pál, „Népköltésünk idegennyelvű fordításai: Első közlemény”, *Ethnographia* 28 (1917): 112–127, 113.

meséinek stílusjegyeit, a végeredmény viszont „vértelen, papirosos álnépiesség”, vagyis kudarcnak tekinthető:

Gaál a felvilágosodás és a német romantika határán áll, mintegy arra törekszik, hogy közös funkcióban egyesítse Musäus felvilágosodott iróniáját meg a Grimm-testvérek népieskedő közvetlenségét, minthogy azonban állandóan hősei fölött jár s a csodával is képtelen azonosítani magát, mindebből nem származhatik más, csak vértelen, papirosos álnépiesség. A Kónyi–Gaál kapcsolat kiderítése mégis figyelemreméltó, mert megrendíti az első magyar népmese-gyűjtemény feltétlen népi eredetében való hitünket, hiszen a Grimm-testvéreken kezdve Kátona Lajosig nem igen kételkedett ebben az eredetben senki, s aztán némi útbaigazítással szolgál, hol keressük Gaál forrásait.⁶⁸

A magyar néprajztudomány legjelentősebb XX. századi mesekutatói közül Berze Nagy János mesetípus-katalógusában visszatérő fordulat Gaal György meséinek minősítése során az „idegenszerű”, „mesterkelt” kifejezés.⁶⁹ Ortutay Gyula *Jacob Grimm és a magyar folklorisztika* című tanulmányában közvetett források (leginkább Stier) nyomán viszonylag jelentős terjedelemben foglalkozott a Grimm testvéreknek a Gaal-gyűjteményre vonatkozó kritikájával,⁷⁰ és álláspontja szerint Musäus és Grimm-hatása egyszerre érvényesült az első magyar mesegyűjtemény kialakítása során: „[Gaal] Gyűjteményének mind kötetrendezési elve, mind a közölt anyag átírása az előképekre, Musäus és Grimm mesekiadványaira vall.”⁷¹ Kovács Ágnes a XIX. századi magyar mese történetére vonatkozó tanulmányaiban Gaal meséi kapcsán Musäus modorát tekintette meghatározó (és a későbbiekben meghaladott) stílushatásnak.⁷²

68 TROSTLER József, „Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában (A racionalizmus és az irracionalizmus küzdelméhez), Ötödik közlemény”, *Magyar Nyelvőr* 56 (1927): 142–149, 145. Turóczi-Trostler egy későbbi tanulmányában ugyanakkor annak a véleményének adott hangot, hogy a Grimm testvérek a korabeli/modern írók mesestílusáról szóló kritikájukat nem Musäusra értették, hiszen 1822-ben Musäus már évtizedek óta halott volt, vagyis nem tekinthették őt kortárs szerzőnek. TURÓCZI-TROSTLER József, „Tárgytörténet, mesetörténet, stílustörténet”, in TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom, világirodalom*, 1. köt., 386–394 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 391.

69 BERZE NAGY János, *Magyar népmesetípusok*, 2 köt. (Pécs: Baranya megye Tanácsa, 1957).

70 Ortutay egyébként egy-egy Riedl Szendétől és Arany Jánostól származó, Jacob Grimm, illetve a Grimm testvérek munkásságát méltató idézettel kezdte tanulmányát. Az Arany-nak tulajdonított szövegrészletnek viszont Arany János nem szerzője, hanem fordítója volt. ORTUTAY Gyula, „Jacob Grimm...”, 321; GULYÁS Judit, „Egy skót mesegyűjtemény magyar recepciója (Arany János: *Nyugot-felföldi népmondák*)”, *Ethnographia* 127 (2016): 520–542.

71 ORTUTAY Gyula, „Jacob Grimm...”, 322.

72 KOVÁCS Ágnes, „Benedek Elek és a magyar népmesekutató”, 432; KOVÁCS Ágnes, „A népmesekutató Ortutay Gyula”, *Ethnographia* 91 (1980), 521–531, 531.

Írásomnak nem volt célja, hogy áttekintse Gaal György mesegyűjteményének részletes recepciótörténetét, bár igen fontosnak találnám egy ilyen munka megszületését.⁷³ Ugyanakkor mindenképpen reflektálni kell arra a körülményre, hogy a legelső, nyomtatásban megjelent magyar népmesegyűjtemény, melynek kéziratok korpusza több mint száz mesét tartalmaz (tehát időbeli elsőbbségéből fakadó kitüntetett szerepe mellett számos későbbi XIX. századi mesegyűjtéshez képest már csak terjedelmére és változatosságára nézvést is igen jelentős szövegegyütttest képez) máig kiadatlan. Ez pedig nem csupán annak

73 Az elmúlt évtizedekben megjelent, Gaal mesegyűjteményéről szóló tanulmányok: VOIGT Vilmos, „Gaal György: Bevezetés népmesegyűjteményéhez”, in *Folklorisztikai tudománytörténet: Szöveggűjtemény: I (1840–1990)*, szerk. DÖMÖTÖR Tekla, KATONA Imre és VOIGT Vilmos, 238–244 (Budapest, 1978); VOIGT Vilmos, „A magyar népmesekutatás a múlt század első felében”, in *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*, szerk. KRÍZA Ildikó, 139–150 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982); VOIGT Vilmos, „A magyar népköltészet forrásai – egy forráskiadvány tervezete”, in *Artes Populares 8*, szerk. VOIGT Vilmos, 217–221 (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 1982); VOIGT Vilmos, „Gaal, Georg von”, in Kurt RANKE, hg., *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Bd. 5, 623–625 (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1987); VOIGT Vilmos, „A magyar mese- és mondakutatás bécsi triász”, in *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében, I: A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Bécs, 1986. szeptember 1–5.) elhangzott előadások*, szerk. MORITZ CSÁKY, HORST HASELSTEINER, KLANICZAY Tibor és RÉDEI Károly, 375–379 (Budapest, Wien, 1989); VOIGT Vilmos, „Gaal György”, in *Kapcsolatok és konfliktusok Közép- Európa vidéki életében: Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*, szerk. CSOMA Zsigmond és GRÁFIK Imre, 205–216 (Szombathely: Vas Megye Önkormányzata, 1997); DOMOKOS Mariann, „Gaal György mesegyűjtése: Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból”, *Palimpszeszt* 23. sz., 2005, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (hozzáférés: 2022.04.07); GULYÁS Judit, „Giovan Francesco Straparola és Gaal György meséi a *Hasznos Mulatságokban*”, in *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfoklóról*, szerk. GULYÁS Judit, *Artes Populares* 23, 317–330 (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008); HAVAY Viktória, „Gaal György német népmesefordításai”, *Etnoszkóp* 1, 1. sz. (2011): 50–69; NAGY Ilona, „Adalékok Gaal György kéziratanyagának sorsához”, in NAGY Ilona, *A Grimm-meséktől a modern mondákig...*, 65–71; ZVARA Edina, „Gaál György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros: Egy javított életrajz”, *Ethnographia* 126 (2015): 79–92; HAVAY Viktória, „Gaal György népmeséi, avagy mit tudunk a magyar elsőről?”, in *Nyom-követés* 2, szerk. DOMOKOS Gyöngyi, KÁLI Anita, MAJOR Ágnes és SZABÓ P. Katalin, 45–55 (Budapest–Újvidék: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete–Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály, 2017); HAVAY Viktória, „»A szép barátság öszvefűz velem«: A Gaal–Kisfaludy levelezés és népmesekutatás”, in *Nyom-követés* 3, szerk. BOLDOG-BERNÁD István, SZABÓ P. Katalin és SZUPERÁK Alexandra, 125–139 (Budapest–Szabadka: Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2018); HAVAY Viktória, „Gaal György és a bécsi triász”, in *Varietas delectat*, szerk. HAVAY Viktória és VERESS Dávid, 11–26 (Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2018); DOMOKOS Mariann, „De mit mond Dávid?: Gaal György egy kézirat anekdotája és lehetséges forrása”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 417–424 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020). Legújabban lásd még Havay Viktória tanulmányát jelen kötetben.

következménye, hogy Gaal György mesegyűjteményének kiadása valószínűleg a legbonyolultabb textológiai és filológiai feladatnak tekinthető, amellyel a magyar mesekutatásnak szembesülnie lehet. A kétnyelvű kéziratok és szövegváltozatok gondozása önmagában is igen komoly vállalás lenne, ezenkívül Gaal két kultúra és nyelv közötti közvetítő szerepét figyelembe véve egy ilyen vállalkozás nem vihető végbe a korpusz művelődés-, eszme- és irodalomtörténeti kontextusának elemzése nélkül. A legelső magyar mesegyűjtemény feltárásának és értelmezésének elmaradása (amit Ortutay már az 1960-as években problémaként érzékelt) viszont megítélésem szerint abból a körülményből is fakad, hogy Gaal mesegyűjteményének értékelése a XIX. század közepe óta a kezdeményezés gesztusának kijáró elismerés mellett valójában mindvégig egyfajta távolságtartással és leminősítésekkel terhelt. Ezek a fenntartások pedig javarészt a Gaal György által gyűjtött és kiadott mesék narrációjára vonatkozó, nyílt vagy lapangó kritikára vezethetők vissza.